

РОЗДІЛ 11 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

СУТНІСНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ESSENTIAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF LEGAL IDEOLOGY

Луцький А.І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
перший проректор

Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

У статті проведено філософсько-правовий аналіз поняття правової ідеології. Досліджено основні функціональні характеристики правової ідеології. Визначено роль правової ідеології в сучасних правотворчих та державотворчих процесах.

Ключові слова: ідеологія, правова ідеологія, правова психологія, правосвідомість, функції правової ідеології.

В статье проведен философско-правовой анализ понятия правовой идеологии. Исследованы основные функциональные характеристики правовой идеологии. Определена роль правовой идеологии в современных правотворческих и государственнотворческих процессах.

Ключевые слова: идеология, правовая идеология, правовая психология, правосознание, функции правовой идеологии.

Philosophical and legal analysis of the concept, of legal ideology is conducted in the article. Main functional characteristics of legal ideology are researched. The role of legal ideology in modern law and state formation processes is defined.

Key words: ideology, legal ideology, legal consciousness, law psychology, functions of legal ideology.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку людства супроводжується багатьма змінами в розумінні суспільних явищ, в тому числі і в правовому світогляді. Дані трансформаційні процеси вимагають формування нових підходів до розуміння сутності та функціонального призначення правової ідеології. Остання, в свою чергу, повинна бути консолідуючим чинником різних суспільних процесів та відповідати реальній гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів всіх членів суспільства.

Стан дослідження. Вагомий внесок в розробку концепції правової зробили багато вітчизняних та зарубіжних вчених, серед них: О. Белканов, С. Боботов, В. Казимирчук, В. Камінська, Б. Кістяківський, М. Козюбра, О. Коркунов, М. Костицький, М. Недюха, П. Новгородцев, П. Рабінович, О. Скакун, В. Толстенко, Ю. Шемшученко та інші.

Однак, незважаючи на значну кількість праць, проблематика правової ідеології на сучасному етапі потребує подальших наукових розробок.

Тому **метою** даного дослідження є філософсько-правовий аналіз визначення сутності та функціональної ролі правової ідеології в сучасних умовах правотворення та державотворення.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існують широкі філософсько-правові можливості для вивчення правової ідеології. Зупинимося на двох основних з них:

I. Аналітично-правовий: загальне визначення правової ідеології як сукупності ідей, теорій, понять та концепцій, які відображають існуючі в суспільстві правовідносини і спрямовують їх подальший

розвиток. На основі цього визначення, шляхом його формально-юридичного аналізу, виділяють окремі елементи правової ідеології: правові ідеї, правові концепції, правові поняття тощо.

II. Функціональний метод дослідження базується на тому, що основним показником та вихідним положенням є ідея функції, що виконується правовою ідеологією, аналіз та використання її можливостей. Спираючись на перший шлях дослідження феномену правової ідеології, зазначимо, що, на думку вчених [1; 2], вона слугує фундаментом становлення правових основ державного устрою. Зокрема, на ній базується правове регулювання суспільних відносин. Дослідники [3; 4] зазначають, що до правової ідеології належить як конгломерат існуючих в суспільстві правових ідей та оцінок, так й ідеалізована правова сфера (орієнтир для правового спрямування).

Тобто правова ідеологія не віддзеркалює законотворчу систему, а, скоріше, скеровує її. На наш погляд, можна запропонувати думку, що це явище відображає потреби, прагнення та правові надії суспільства, яке й є її носієм.

Згідно джерел [5; 6; 7] існує взаємозв'язок між правом як відображенням вимог часу й громадських процесів, та тим, як це право сприймає громадський загал:

- виконує чи ні законодавчі норми;
- причини законслухняної або протиправної поведінки (страх покарання, надія на заохочення, переконання тощо).

Бібліографічний огляд [8; 9; 10] показав, що класичною теорією сприйняття досліджуваного нами

явища є розгляд його як складової частини правосвідомості громадян (поряд із правовою психологією). Зупинимося детальніше на цьому вихідному понятті.

Як відомо, існують різні форми суспільної свідомості (політична, моральна, релігійна тощо), за допомогою яких люди усвідомлюють навколишню природу, суспільство і самих себе. Правосвідомість знаходиться в одному ряді й взаємодії з іншими формами суспільної свідомості і володіє всіма властивими іншим різновидам якостями та характеристиками.

Чинне право і правова дійсність в цілому отримують відображення в суспільній та індивідуальній свідомості громадянина. Свідомо чи несвідомо він, залучаючи моральні, релігійні, політичні та інші критерії, дає порівняльну оцінку минулому та поточному правовому життю, перспективам його вдосконалення, означає напрями розвитку та перспективи змін у майбутньому через зміни поточного шляху ідеолого-правового спрямування. Ця оцінка, здійснювана з позицій загальнолюдських ідеалів, служить своєрідною основою як для оптимізації соціального регулювання, так і для визначення позитивних тенденцій правового впливу, забезпечення дієвості правових засобів.

Тобто правосвідомість – це сукупність уявлень і почуттів, поглядів і емоцій, оцінок і установок, що виражають ставлення людей до чинного і бажаного права. За своєю структурою вона включає три відносно самостійних компоненти, які знаходяться в органічній єдності:

1) правова психологія, яка складається переважно із споглядальних моментів пізнання, психологічного сприйняття правових реалій: почуттів, емоцій і переживань людей, пов'язаних з правом. Вона є менш помітною, але більш стійкою, консервативною частиною правосвідомості;

2) правові поведінкові фактори, в яких «цементуються» інтелектуальні, ідеологічні та психологічні елементи. Ці фактори, відображаючись у мотивах, цілях, внутрішніх установках і конкретних волевиявленнях, врегульованих правовідносинах, багато в чому визначають правомірність поведінки суб'єктів права;

3) правова ідеологія, що уособлює переважно результати абстрактного мислення і включає концептуально оформлені поняття та ідеї про необхідність і роль права, його функції і цінності, забезпечення вдосконалення, методи і форми проведення в життя. Це найбільш видима, активна частина правосвідомості.

Тісно переплітаючись та взаємодіючи, ці компоненти пронизують всю державно-правову дійсність, виступаючи потужним засобом її вдосконалення або, навпаки, стримуючи в колишньому вигляді. Отже, правосвідомість – це сукупність уявлень і почуттів, поглядів і емоцій, оцінок і установок, що виражають ставлення людей до чинного і бажаного права. Це схвальна або негативна реакція громадян на закони, законопроекти тощо.

Правосвідомість становить собою систему таких переживань та ідей, в яких виражається ставлення

людей не тільки до права, але й до інших явищ правової дійсності. Це усвідомлення права, сукупність поглядів, ідей, уявлень, переконань, настроїв, емоцій, почуттів людини, об'єднань людей або всього суспільства щодо права та його ролі.

Вона складає внутрішню ідеальну детермінанту будь-якої юридичної діяльності: у правотворчій діяльності при створенні юридичних приписів; у правозастосовчій практиці органів держави та посадових осіб при вирішенні конкретних життєвих ситуацій; при незнанні конкретних правових приписів, сприяючи вибору варіанту законослухняної поведінки всіма суб'єктами правовідносин; при безпосередньому регулюванні деяких відносин, коли при відсутності необхідної норми доводиться керуватися власною правосвідомістю. Особливо це поширено в епоху державних змін, коли старе законодавство вже є нелегітимним, а нове ще не усталалося.

Правосвідомість можна визначити як форму суспільної свідомості, систему понять, уявлень, ідей про порядок правового регулювання суспільного життя, що окреслює межі правового та неправового, правомірного і протиправного. Вона вимагає юридичних заходів для забезпечення права. На відміну від інших форм свідомості, їй більшою мірою притаманні визначеність і категоричність. Також їй властиво вимагати жорсткого контролю за виконанням правових обов'язків. Але, в першу чергу, правосвідомість зорієнтована на створення всіх умов для здійснення прав людини і громадянина.

На наш погляд, з цього випливає різниця між правовою ідеологією та правосвідомістю. Перше – це ідеали, до яких прагне суспільство, що перебуває у реаліях, означених другим поняттям.

Етимологія окреслює досліджуване нами явище як таке, що невід'ємно пов'язане з правосвідомістю і являє собою специфічну ідеальну модель, що відображає ті чи інші об'єктивні правові обставини й виступає проектом їх оцінки та вірогідних перетворень. На зв'язок з правосвідомістю вказує й двозначність складових поняття «правова ідеологія»:

«Ідеологія» – (від грецьк. *idea* – початок, основа, первообраз і *logos* – слово, поняття, вчення) [11, с. 256] – один із найчіткіше виражених комплексів духовного життя суспільства, який відображає сукупність поглядів, ідей, цілей та ідеалів громадян, що характеризують їх самосвідомість, відношення до правових реалій життя та становища громадянського суспільства у конкретно-історичних умовах.

Тобто ідеологія – це феномен людського життя, спосіб самовираження та самообґрунтування певної нематеріальної сфери (економічної, соціальної, політичної, національної, демографічної, статево-вікової тощо) для надання їй усталеного чи видозміненого образу відображення у людській свідомості. Репрезентуючи будь-яку проблемну галузь суспільного життя, ідеологія намагається поставити її у центр теоретичної доктрини, яка претендує на системність, логічність і завершеність.

Проте однобічність посилок та зорієнтованість на локальний соціальний контекст надають ідеології

суперечливості. Через це вона не може функціонувати без ірраціональних (що не потребують доказів) настанов, які створюють умови цілісного переживання та ідентифікації індивіда з носіями тієї ж самої ідеології.

Оскільки ідеологія зорієнтована на колективну свідомість, то неминучою є невідповідність між ідеологією та індивідуальним світоглядом. Останнє є як перешкодою на шляху до повної ідеологізації, так і передумовою зміни ідеології й появи її нових видів. «Право» – обов'язкові для всіх норми, правила поведінки, прийняті в соціумі. Їх дотримання гарантує державний апарат. Згідно права ніхто не може бути поставлений вище цих норм. Вони обов'язкові для виконання як окремими людьми, так і спільнотами. Право регулює взаємовідносини між окремими особами, об'єднаннями людей, міждержавні відносини [12, с. 5-7].

Як вказує академік Михайло Костицький, право є базою для законодавства і для «людських» законів. Тому між правом і законом необхідно робити різницю. І друге (закон) є похідним від першого (права) [13].

Відповідно, мова йде про сукупність соціальних норм, які обов'язкові для всіх громадян даної держави. Право регулює захист суспільно-державних інтересів, забезпечує сталість співіснування громадян у суспільстві. Право виражено у формі, визначеній державою, – законодавстві. Держава забезпечує недоторканність права через суспільні інститути покарання і примусу.

Тобто сформулювати поняття «право» можна як порядок відносин у суспільстві, який ґрунтується на примусовій основі і спрямований на встановлення зв'язків як суспільних, так і державних, і діє в інтересах усіх суб'єктів.

Інакше можна сказати, що право – це концепція відносин у суспільстві, і метою його є встановлення і дотримання правопорядку; сукупність правових норм, які прийняті для регулювання відносин громадян в основних питаннях державного життя. Це відбиває принцип влади і життєвий уклад країни (окрім звичаїв, традицій і моралі, які також визначають поведінку у суспільстві).

Такий зв'язок підштовхує до думки, що сфера законодавчого теоретичного формування та практичного застосування цілком просякнута правовою ідеологією, а її роль можна порівняти з рушійною силою розвитку сучасної української держави та громадянського суспільства. Вона й консолідує людей як громадян правового суспільства.

Отже, правова ідеологія поєднує визначення «ідеології» та «права» й пов'язана з системою принципів, ідей, теорій, концепцій, які відображають теоретичне (наукове) осмислення правової дійсності, усвідомлене проникнення в сутність правових явищ. Це доцільно сформулювати як прагнення до ідеалу правових відносин: уявлення про вдосконалення існуючої законодавчої системи до найвищого рівня, образ якого й є орієнтиром для спрямування.

Тобто суб'єкти права як у локальному сенсі (окре-

мі громадяни), так і на рівні держави (громадянське суспільство) здійснюють свій правочин, спираючись на фундаментальні основи правової ідеології: правові ідеї, концепції, суспільні потреби та прагнення до розвитку у певному напрямку.

Ці суб'єкти володіють «багажем» системи уявлень про суспільне середовище, у якому мешкають: комплексом знань, що дозволяють віддзеркалювати у свідомості правову «картину» сучасного світу та своєї держави. Це дозволяє надавати правові оцінки та формувати уявлення про правове майбутнє. В результаті ці уявлення отримують ґрунт для правотворчої та правозастосовчої діяльності, відображаються у певній формі (комплексний або випадковий характер) та реалізуються в правових ланках буття – впливають на законотворчість, практичне застосування або ж прогнозують можливий правовий розвиток.

Історичний аналіз показав [14 ; 15; 16], що роль правової ідеології у забезпеченні розвитку сучасної української держави та громадянського суспільства варіювалася відносно різного ступеня впливу на правотворчість та правозастосування в певний проміжок часу. Це стосується й характеру цієї ролі: від очевидних форм (чітко практичне застосування) до прихованих, латентних (складнощі розуміння та підкорення через недостатню розвинену правосвідомість та рівень правової культури).

Дослідники погоджуються [17; 18; 19], що правова ідеологія найбільш рухома й мінлива: упродовж історії людства загалом та нашої країни зокрема були періоди деідеологізації і реідеологізації, зміни векторів багатьох правових течій.

Між тим значущість та впливовість правової ідеології на всі правові та соціальні сфери життя видається нам незаперечною. Громадяни нашої країни мали змогу самостійно переконатися у цьому цілком емпіричним шляхом: спостерігати перетворення правотворчої та правозастосовчої діяльності упродовж перших десятиріч незалежності України. Наше суспільство трансформувалося від залежної держави до самостійного суб'єкта світових політичних відносин.

Аналіз праць науковців, які працювали над даною проблемою [20; 21; 22], показав гнучкість природи правової ідеології: їй властиво трансформуватись та видозмінюватись. Такі перетворення залежать від зміни ідей, домінуючих в правовому полі, що впливає на правове регулювання суспільних відносин. Правова ідеологія ніколи не мала та не має пасивної ролі «спостерігача» тих чи інших правових процесів, правовідносин або суспільних інтересів. Вона несе в собі потужний практично-творчий потенціал, що активно впливає на правову дійсність, правовідносини та спрямовує процес правового регулювання у відповідності до чітко визначених і усвідомлених суспільством правових ідей, принципів, цінностей, ідеалів тощо.

Функціональний аналіз правової ідеології (другий методологічний підхід до її вивчення) дозволяє визначити, що однією з її базисних функцій є, насамперед, відображення правового зрізу буття сус-

пільства та розвитку суспільних відносин. Правова ідеологія надає оціночну картину правового життя, спираючись на властиві для неї правові поняття та правові теорії. Це ті самі елементи, які вона вносить до системи правосвідомості – критерії оцінки правової дійсності (пізнавальний та оціночний зміст).

Наступною функцією є теоретичне осмислення правових процесів. Ця функція «відповідає» за: 1) узагальнення правової інформації щодо реалій дійсності; 2) отримання цілісного знання про правові процеси та перспективи правового регулювання суспільних відносин. Рівень наукової обґрунтованості цього теоретичного осмислення залежить від ступеня об'єктивності реципієнта: схильність спиратися на уявлення свого прошарку суспільства, прагнення захищати певні інтереси тощо. Між тим саме ця функція забезпечує сприйняття права як функціональної системи.

Наступна функція – моделювання правового розвитку. Це передбачає декілька альтернативних варіантів правового регулювання, що дозволяє обирати з них найбільш прийнятний для певної частини громадян, які є носіями даної правової ідеології. В подальшому він стане орієнтиром для втілення. Правові моделі дозволяють не припускати практичних помилок, а створювати суто теоретичні розрахунки, які дають змогу визначити переважну частину наслідків для правової системи у разі гіпотетичної реалізації того чи іншого варіанту.

Наступні функції – цілевизначення та прогнозування. Вони закладають вектор розвитку правової системи держави для цілеспрямованого руху до прогресу. Завдяки цьому правові ідеї перетворюються з абстрактних ідеалів на конкретні практичні завдання, що впливає на поточну правову ситуацію у суспільстві (реалізується у правовідносинах).

Функціональний підхід визначає цілісне розуміння загального функціонального призначення правової ідеології:

- завдяки правовій ідеології правова дійсність осмислюється та репрезентується у відповідних поняттях, ідеях, концепціях, теоріях і т. ін.;
- правова ідеологія виступає потужним інстру-

ментом перетворення правових відносин і правової дійсності, адже вона здатна сприяти утвердженню тих чи інших правових цінностей, спрямовувати процес правового регулювання, пропонувати нові методи цього регулювання, визначати пріоритетні напрямки розвитку системи законодавства та моделі законодавчого забезпечення державної політики в тих чи інших конкретних галузях.

Таким чином, формулюємо ще одну функцію правової ідеології – правове переосмислення основних духовних, моральних, матеріальних та інших суспільних цінностей із метою їх подальшої трансформації в процес правового регулювання.

Висновки. Враховуючи зазначене, пропонуємо наше власне бачення змісту поняття правової ідеології: складова системи правосвідомості, яка визначає ідейну спрямованість уявлень про досконале право стосовно певних соціальних реалій – з одного боку, й віддзеркалює чинний правопорядок – з іншого.

Наведене дослідниками визначення правової ідеології та наша власна пропозиція щодо формулювання цього поняття дозволяють означити відмінності між ним та іншими наведеними складовими правосвідомості:

- в правовій ідеології можуть переважати хаотичні уявлення про право або ж вона може слугувати експлікацією тієї чи іншої правової теорії. Правова ж психологія є, скоріше, емоційним відбитком цього, а поведінкові фактори виражаються певними діями – конкретними правовими кроками;

- за своєю спрямованістю та характером впливу на процес правового регулювання суспільних відносин правова ідеологія може бути консервативна (домінування існуючих правових цінностей та інститутів, які забезпечують відтворення вже існуючих в суспільстві правовідносин) або революційна (правові ідеали, які екстраполюють на майбутнє правової системи суспільства уявлення про належну правову організацію та про бажаний для суспільства правопорядок). Правова психологія та поведінкові фактори пов'язані з усталеною (консервативною) сферою й віддзеркалюють правові реалії життя, а не їх перспективи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Общая теория государства и права: акад. курс: в 3-х т. / отв. ред. М.Н. Марченко. – М. : Зерцало-М, 2002. – Т. 3. – 528 с.
2. Скрипнюк О.В. Правова держава і становлення системи соціально орієнтованого державного управління / О.В. Скрипнюк // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 2 (37). – С. 12.
3. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій / В.О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
4. Скрипнюк О.В. – вказана праця.
5. Копейчиков В.В. Громадянське суспільство і шляхи його формування / В.В. Копейчиков, А.Ю. Олійник // Реферативний огляд діючого законодавства і практики його застосування. – К., 1996. – С. 5–24.
6. Скрипнюк О. В. – вказана праця.
7. Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання в глобалізованому світі / В. Тимченко. – К. : Преса України, 2013. – 302 с.
8. Алексеев С.С. Философия права / С.С. Алексеев. – М. : НОРМА, 1998. – 336 с.
9. Волинський А.К. Ідеологічна структуризація суспільних політичних інтересів / А.К. Волинський // Політичний менеджмент. – 2004. – Вип. 5 (8). – С. 71–81.
10. Колесник В. Проблеми розвитку правової ідеології / В. Колесник // Право України. – 1994. – № 10. – С. 60–62.
11. Новейший философский словарь [сост. А.А. Грицанов]. – Мн.: изд-во В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
12. Скрипнюк О.В. – вказана праця.
13. Костицький М.В. Ренесанс натурфілософії або всезагальні (космічні) закони як джерело права: доповідь / М.В. Костицький // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/5437/%CC>.

14. Клименко К. Історико-філософські та правові основи методології правового регулювання правовідносин / К. Клименко // Право України. – 2007. – № 3. – С. 32–36.
15. Мельничук О.Ф. Правовий нігілізм: причини, форми прояву та шляхи подолання / О.Ф. Мельничук // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім.10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2004. – Спец. вип.: Ідея правової держави: історія і сучасність: Ч. 3. – С. 46–51.
16. Прокопов Д.Є. Історико-правова теорія солідаризму М.Ковалевського як спосіб розв'язання проблеми генезису держави і права / Д. Є. Прокопов // Держава і право: зб. наук. пр.: Юрид. і політ. науки. – К., 2006. – Вип. 34. – С. 34–41.
17. Бобровник С.В. Правова система, правова надбудова та механізм правового регулювання: співвідношення понять / С.В. Бобровник // Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2002. – Вип. 13. – С. 48–54.
18. Бурмистров В.А. Место и роль правовой культуры в становлении правового государства / В.А. Бурмистров. – Симферополь : Таврида, 1996. – 192 с.
19. Лага В.А. Поняття політичної ідеології та її роль у розвитку сучасних політичних систем / В.А. Лага // Держава і право: зб. наук. пр.: Юридичні і політичні науки. – К., 2004. – Вип. 23. – С. 636–644.
20. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. – Саратов : Изд-во Саратовской гос. акад. права, 2001. – 413 с.
21. Заблоцький В.П. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія / В.П. Заблоцький. – Донецьк : Янтар, 2001. – 368 с.
22. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права / Н.М. Коркунов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 430 с.